
uluslararası çevre hukuku ekseninde sürdürülebilir kalkınma ve entegrasyon ilkesi

ayşe didem sezgin*

Giriş

Uluslararası Çevre Hukuku, uluslararası hukukun aksine katı bir normlar hiyerarşisi barındırmamaktadır. Buna rağmen sürdürülebilir kalkınma ve entegrasyon ilkeleri çevre hukukunun temellerini şekillendiren bir etkiye sahiptir. Ulusların egemenlikten doğan haklarının en temelinde kalkınma hakkı vardır. Uluslararası hukukun bu çerçevedeki temel rolü, devletlerin kalkınma hakkını çevrenin korunması gerekliliği ile dengelemektir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma kavramı ve entegrasyon ilkesi bu dengeleyici rolün global kalkınma stratejileri aracılığıyla hukuki zeminde operasyonel hâle getirilmesidir. Bu makalede ilk olarak sürdürülebilir kalkınma kavramının Uluslararası Çevre Hukuku'na girişi ve entegrasyon ilkesi ile ilişkisi, ikinci olarak entegrasyon ilkesi incelenecektir. Amaç karşılaştırmalı bir bakış açısı sunarak bu kavram ve ilkenin çevre hukuku rejimlerine nasıl dâhil edildiklerini göstermektir. Bu makalede çeşitli örnekler üzerinden entegrasyonun görünümü ve düzeyi incelenerek Uluslararası Çevre Hukuku'nun genel yapısına dair bir fikir vermek amaçlanmaktadır.

* Doktora Adayı, King's College London, Dickson Poon School of Law, ayse.sezgin@kcl.ac.uk

Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı: Hukuki Görünümü

Sürdürülebilir kalkınma kavramı global kalkınma stratejilerindeki görünümünün artmasıyla beraber Uluslararası Çevre Hukuku üzerinde de etkili hâle gelmeye başlamıştır. Özellikle Brundtland Raporu olarak bilinen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun “Ortak Geleceğimiz” adlı raporunda çatı bir kavram olarak tanıtılması etkili olmuştur.¹ Kendi içerisinde sürdürülebilir kalkınmanın çevresel bir standart sunduğunu söyleyemeyiz. Ancak temelde ekonomik büyüme ile ilgilenen organizasyonların ajandasında çevresel problemlerin daha görünür hâle gelmesi için büyük bir adım olduğunu söyleyebiliriz. Rapora göre sürdürülebilir kalkınma “mevcut nesillerin ihtiyaçlarının gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama imkanlarını tehlikeye atmaksızın karşılanmasını teşvik eden bir kalkınma modeli” olarak tanımlanmıştır.² Bu tanım aynı zamanda kavramın, çevreyi koruyan hukuki rejimler ile global ekonomik hedefler arasında bir köprü vazifesi görebileceğini akla getirmektedir.

Uluslararası Çevre Hukuku'nun şekillendirilmesinde önemli etkisi olan Batılı hukukçular, sürdürülebilir kalkınma kavramının normatif değeri üzerine kapsamlı araştırmalar yapmışlardır. Uluslararası yargı organlarının kavrama sıklıkla atıf yapması ve bazı kararlarda kavrama normatif değer atfedilmesi de hukuk literatüründe yayılmasını hızlandırmıştır.³ Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma kavramı, ekonomik kalkınma gereksinimlerinin çevrenin korunması ile dengelenmesi ihtiyacını somutlaştıran normatif bir çatı kavram haline gelmiştir. Bazı hukukçular bu çatı kavramın altında; mevcut ve gelecek nesiller arasında hakkaniyetin sağlanması, kaynakların rasyonel kullanımı, kaynakların hakkaniyetli kullanımı ve entegrasyon ilkesi gibi ilkelerin mevcut olduğunu öne sürmektedir.⁴ Bu çatı kavramın kapsamının hala gelişmekte olduğunu ve hatta 2015 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ekseninde daha da genişletildiğini ancak normatif değerinin azaldığını söyleyebiliriz.⁵

1 Bk. *Our Common Future: World Commission on Environment and Development (Brundtland Raporu)*, Oxford University Press, 1987.

2 *Brundtland Raporu*, s. 43.

3 Bk. *Gabcikovo-Nagymoros Project (Hungary v. Slovakia)*, Judgment, ICJ Reports 1997, s. 7. Para. 140.

4 Philippe Sands ve Jacqueline Peel, *Principles of International Environmental Law* (4. baskı), Cambridge University Press, 2018, s. 219.

5 Bu konuda hukuki bir yaklaşım için bk. Duncan French and Louis J. Kotze, *Sustainable Development Goals: Law, Theory and Implementation*, Introduction in Duncan French

Sürdürülebilir Kalkınmanın Bir Unsuru Olarak Entegrasyon İlkesi

Entegrasyon kavramı bütünleştirmek, bir araya getirmek ve tamamlamak anlamlarına gelir.⁶ Önceki bölümde değinildiği üzere bazı görüşlere göre entegrasyon ilkesi, sürdürülebilir kalkınma konsepti içerisinde mevcuttur.⁷ Ancak belirtmek gerekir ki Uluslararası Çevre Hukuku'nun ortaya çıkış sürecinde entegrasyon ilkesi kronolojik olarak daha geriye gitmektedir. Stockholm Deklarasyonu 13. ilkeye göre:

“Kaynakların daha rasyonel kullanımı ve çevrenin iyileştirilmesi için, Devletler kalkınma planlarına entegrasyon ve koordinasyon anlayışı ile yaklaşmalı ve böylece çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ile mevcut nüfuslarının menfaati uyumlu şekilde sağlanmalıdır.”⁸

Görüldüğü gibi henüz sürdürülebilir kalkınmaya dair vurgu yokken bile entegrasyon hem kapsama hem de sürece yönelik operasyonel bir ilke olarak anlaşılabilir.⁹ Sürdürülebilir kalkınma ise hem çevresel hem ekonomik hem sosyal hedeflerin, doğal kaynakların kullanımına yönelik hukuki düzenlemelerde dikkate alınması ve sürece entegre edilmesi şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁰ Voigt, buradaki asgari ölçünün tüm hedef-

“Nitrojen, fosfor ve tarım ilaçlarından yayılan kimyasalların öngörülenden farklı noktalarda yayılmasını engellemek Protokol hedefleri arasındadır. Yoğunlaştırılmış tarım faaliyetlerinin neticesinde yayılım gösteren kimyasalların doğrudan çevresel kirlilik kaynakları arasında gösterilmesi deniz ekosistemine yönelik bütüncül yaklaşımın ölçütünü aksettirmektedir.”

and Louis J. Kotze (Ed.), Edward Elgar Publishing, 2018, s. 1-12.

6 Webster's New World Dictionary and Thesaurus, 2004, s. 354.

7 Ayrıca bk. Virginie Barral and Pierre-Marie Dupuy, *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*, Principle 4: Sustainable Development through Integration' in Jorge E. Viñuales (Ed.), Oxford University Press, 2015, s. 158. Ayrıca, Nico Schrijver, *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s. 224–225.

8 Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, UN Doc A/CONF/48/14/REV1, Principle 13.

9 Christina Voigt, 'The Principle of Sustainable Development: Integration and Ecological Integrity', *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law* (Cambridge University Press 2013) s. 148.

10 Marie-Claire Cordonier Segger and Ashfaq Khalfan, *Sustainable*

lere eşit derecede önem atfedilmesi olduğunu öngörür.¹¹ Buradan hareketle sürdürülebilir kalkınmanın ileriye dönük bir ölçüt sunmaktan ziyade çevresel standartların da asgari düzeye erişmesini öngören bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Brundtland Raporu'na geri dönersek burada da sürdürülebilir kalkınma kapsamında entegrasyon, çevrenin korunması ile kalkınma stratejilerinin uyumlu hâle getirilmesi olarak açıklanır.¹²

Peki sürdürülebilir kalkınma kapsamında entegrasyon ilkesi çevre açısından daha yüksek bir hukuki standart tasarlanmasına yardımcı olabilir mi? Örneğin çevre ve kalkınmaya ilişkin 1992 tarihli Rio Deklarasyonu'nda çevre standartları açısından daha kapsamlı bir ölçüte rastlamak mümkündür: “Sürdürülebilir kalkınmaya erişebilmek için, çevresel koruma kalkınma sürecine tam olarak entegre edilmeli ve hatta ayrılmaz bir parçası olmalıdır.”¹³ Bu doğrultuda, Deklarasyon'da devletlerin sorumluluk paylaşımını düzenleyen ilkede, uluslararası iş birliğinin temel amacı doğrudan doğruya “Dünyanın ekosistem bütünlüğünün ve sağlığının muhafaza edilmesi, korunması ve onarılması” olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Ancak Rio Deklarasyonu'nun kabul edildiği uluslararası konferans kapsamında akdedilen iki önemli uluslararası anlaşmada da sürdürülebilir kalkınma vurgulanırken ekosistem bütünlüğüne ve sağlığına yer verilmemiştir.¹⁵ Örneğin, biyolojik çeşitlilik üzerine akdedilen sözleşmenin temel ilkesi olarak devletlerin egemenliğinden doğan doğal kaynaklardan yararlanma hakkı kabul edilmiştir.¹⁶ Devletlerin sorumluluklarının sınırı olarak da kendi millî sınırları içindeki ya da kendi kontrollerindeki etkinliklerin başka ülkelerde ya da millî sınırlar

Development Law: Principles, Practices, and Prospects, Oxford University Press, 2004, s. 103.

11 Christina Voigt, 'The Principle of Sustainable Development: Integration and Ecological Integrity' in Christina Voigt (Ed.), *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*, Cambridge University Press, 2013, s. 150.

12 Brundtland Raporu, para. 48.

13 United Nations, *Rio Declaration on Environment and Development (Rio Declaration)*, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, A/CONF.151/26 (Vol. I), Principle 4.

14 *Rio Declaration*, Principle 7.

15 Bu iki anlaşma Rio Sözleşmeleri olarak da anılır. Bunlar Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD): *Convention on Biological Diversity*, 5 June 1992, 1760 UNTS 79 ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir (UNFCCC): *United Nations Framework Convention on Climate Change*, 9 May 1992, 31 ILM 849.

16 CBD, Article 3.

ötesindeki bölgelerde çevreye zarar vermemesi öngörülmüştür.¹⁷ Öte yandan Rio Deklarasyonu'nda kalkınma hakkının sınırları belirlenirken “mevcut ve gelecek nesillerin kalkınma ve çevre ihtiyaçlarını adil bir şekilde karşılamak” dikkate alınmıştır.¹⁸ Sözleşmenin, Deklarasyon'daki çevre standartlarının altına düştüğünü ve bunu yaparken de sürdürülebilir kalkınma kavramına dayandığını söylemek mümkündür.¹⁹ Bu minvalde bir diğer örnek de Birleşmiş Milletler bünyesinde akdedilen İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin temel ilkeleri kapsamında sürdürülebilir kalkınma, taraf devletlerin bir hakkı ve aynı zamanda ödevi olarak tanınmıştır.²⁰ Dünyanın iklimini kalıcı olarak etkileyen sera gazı salınımını kontrol etmek için çeşitli idari karar ve yaptırımlar uygulama ödevi, her devletin gücü oranında görevi iken ekonomik kalkınma da bu karar ve yaptırımların hayata geçirilmesinde gerekli bir ön şart sayılmıştır.²¹ Ancak çevresel hedefler ekolojik zararın boyutunu azaltmak veya zararın yayılma sürecini kontrol etmek şeklinde sürece entegre edilmiştir.²²

Teorik zeminde sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunmasına yönelik normatif standartları yükseltebilecek ya da en azından ekonomik ve sosyal hedeflerle dengeleyebilecek bir kavram olarak ele alınmıştır. Özellikle Rio Deklarasyonu ekosistem bütünlüğüne ve sağlığına vurgu yaparak normatif standartları yükseltmiştir. Ancak örneklerde de görüldüğü gibi uluslararası çevre sözleşmelerindeki yansıması çevrenin korunmasına dair yeknesak bir uygulama şeklinde olmamıştır. Bazı örneklerde devletlerin kalkınma hakkına vurgu yapmaktan öteye gitmemesi muhtemeldir.

“Biyolojik çeşitlilik üzerine akdedilen sözleşmenin temel ilkesi olarak devletlerin egemenliğinden doğan doğal kaynaklardan yararlanma hakkı kabul edilmiştir. Devletlerin sorumluluklarının sınırı olarak da kendi millî sınırları içindeki ya da kendi kontrollerindeki etkinliklerin başka ülkelerde ya da millî sınırlar ötesindeki bölgelerde çevreye zarar vermemesi öngörülmüştür.”

17 Ibid.

18 *Rio Declaration*, Principle 3.

19 Bk. Preamble, CBD.

20 Article 3.4 UNFCCC.

21 Ibid.

22 Bk. Article 2 UNFCCC.

Entegrasyon İlkesi: Hukuki Rejimlerin Analizinde Bir Ölçüt

Teorik ve operasyonel zeminde tespit edilen bu uyumsuzluğun çözümü bakımından entegrasyon ilkesi anahtar bir rol oynayabilir.²³ Bu görüşteki bazı araştırmacılar uluslararası hukuk rejimlerinin entegrasyon düzeyine göre sınıflandırılması gerektiğini savunmaktadır.²⁴ Entegrasyon ilkesini asgari düzeyde uygulayan rejimler olduğu gibi yüksek düzeyde uygulayan rejimler de vardır. Örneğin, ekolojik zarar henüz doğmadan önlenmesine yönelik anlaşmalar daha yüksek düzeyde entegrasyon içeren rejimlerdir. Bu rejimlerin en belirgin özelliği en başta insan ve ekosistem sağlığının iç içe olduğu kabulü ile tasarlanmış olmalarıdır. Bu kapsamda 2000 yılında imzalanan, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin Cartagena Biyogüvenlik Protokolü, genetik yapısı değiştirilmiş yaşayan organizmaların ortaya çıkarabileceği riskleri öngörerek yayılmalarını kontrol etmek için 2003 yılında yürürlüğe konulmuştur.²⁵ Protokolde biyolojik güvenlik kavramı, insan sağlığının ve çevrenin modern biyoteknolojinin potansiyel olumsuz etkilerinden korunması olarak tanımlanmıştır.²⁶ Biyogüvenlik Protokolü'nün yüksek düzeyde entegre bir sistem olmasını sağlayan temel husus da Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin, biyolojik çeşitliliğin ve insan sağlığının korunması üzerine bina edilmiş olmasıdır. Bu minvalde başka bir örnek de Karayip Bölgesi'ndeki Denizlerin Korunması ve Kalkındırılması Anlaşması'na ek olan, Karadaki Etkinlikler ve Doğal Kaynakların Kullanımından Doğan Çevre Kirliliğine İlişkin Aruba Protokolü olarak gösterilebilir.²⁷

“Biyogüvenlik Protokolü'nün yüksek düzeyde entegre bir sistem olmasını sağlayan temel husus da Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin, biyolojik çeşitliliğin ve insan sağlığının korunması üzerine bina edilmiş olmasıdır.”

23 Voigt (n 11) p. 150.

24 Cordonier Segger ve Khalfan (n 10) s. 109.

25 Cartagena Protocol on Biosafety, adopted 15 May 2000, came into force 11 September 2003, 39 ILM 1027.

26 Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 'Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity: text and annexes' Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2000, p. 1. <<https://www.cbd.int/doc/legal/cartagena-protocol-en.pdf>>

27 Aruba Protocol Concerning Pollution from Land-Based Sources and Activities to The Convention for The Protection and Development of The Marine Environment of The Wider Caribbean Region, adopted 6

Protokol'ün uygulama alanı anlaşmanın yapıldığı bölgesel deniz ekosistemi ile sınırlıdır. Bu Protokol'de de insan ve ekosistem sağlığının bütüncül yapısını dikkate alan bir rejim söz konusudur. Öyle ki Protokol'de deniz kirliliğinin karadaki etkinliklerden doğan olası kaynakları tek tek tespit edilmiştir.²⁸ Buna göre belli bir noktadan doğan veya belli bir noktadan olmaksızın yayılan çevre kirliliği kaynakları mevcuttur. Örneğin, belli bir noktadan doğmaksızın yayılan çevre kirliliği kaynaklarının arasında tarımsal faaliyetler yer almaktadır. Özellikle nitrojen, fosfor ve tarım ilaçlarından yayılan kimyasalların, öngörülenden farklı noktalarda yayılmasını engellemek Protokol hedefleri arasındadır. Yoğunlaştırılmış tarım faaliyetlerinin neticesinde yayılım gösteren kimyasalların doğrudan çevresel kirlilik kaynakları arasında gösterilmesi deniz ekosistemine yönelik bütüncül yaklaşımın ölçütünü aksettirmektedir. Bu noktada su kaynaklarına odaklanan rejimlerin daha yüksek düzeyde entegrasyon gerektirdiği söylenebilir.²⁹

Entegrasyon ilkesi kapsamında dikkate değer son bir örnek de Birleşmiş Milletlerin Avrupa Ekonomik Komisyonu bünyesinde akdedilen Sınırları Aşan Akarsular ve Uluslararası Göller hakkındaki Anlaşmanın Su ve Sağlık Protokolü'dür.³⁰ Burada da çevre kirliliği kaynaklarına yönelik bütüncül bir yaklaşım vardır.³¹ Protokol'ün 4. maddesine göre entegre su yönetimi yaklaşımı; su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, yerel su kalitesinin insan sağlığına zarar gelmeyecek düzeyde sağlanması ve su ekosistemlerinin korunması unsurlarını kapsamaktadır. Taraflar bu kapsamdaki tüm uygulamalarını a) insan sağlığı, b) su kaynakları, c) sürdürülebilir kalkınma hususlarına ilişkin fayda, zarar ve maliyet değerlendirmesine tabi tutmalıdır.³² Entegre su yönetimi bu kapsamda herhangi bir yeni yaklaşım, uygulama veya önerinin farklı çevresel unsurlara dönük yeni etkilerini göz önünde bulundurmak olarak kendini göstermektedir.

October 1999, came into force 13 August 2010.

28 Article III Aruba Protocol. Ayrıca bakınız: Annex I Aruba Protokol.

29 Özellikle uluslararası düzlemde su kaynaklarının idaresinin yüksek düzeyde entegrasyonu gerekli kıldığını savunan bir görüş için bakınız: Jorge E Viñuales, *The Protocol on Water and Health as a Strategy for Global Water Governance Integration*, *International and Comparative Law Quarterly*, V/68, 2019, pp. 188–189.

30 *UNECE Protocol on Water and Health to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes*, 29 EPL 200, adopted 17 June 1999, came into force 4 August 2005.

31 Article 1 UNECE Protocol on Water and Health.

32 Article 4 (4) UNECE Protocol on Water and Health.

Sonuç

Uluslararası Çevre Hukuku'nun temellerini irdelemek, mevcut sistemin yapısal sorunlarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma kavramı ve entegrasyon ilkelerini incelemek, çevresel tahribatın günümüzdeki sebeplerine yönelen uluslararası hukuk rejimlerinin anlaşılması için önemli bir başlangıç noktasıdır.

Sürdürülebilir kalkınma, Uluslararası Çevre Hukuku'nun temellerini atan belgelerin neredeyse tamamında değinilen ve çevreye ilişkin yapılan uluslararası anlaşmalarda devletlerin mevcut haklarını vurgulamak ve/veya sorumluluklar yüklemek için kullanılan bir kavramdır. Devletlerin kalkınma haklarını kullanmalarında dengeleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, çevreyi koruyan hukuki rejimler ile global ekonomik hedefler arasında bir köprü vazifesi gördüğü düşünülmüştür. Bu kavramın Brundtland Raporu'ndaki genel tanımı, mevcut ve gelecek nesillerin kalkınmasını da içine alan kapsamlı bir tanımdır. Buna paralel olarak uluslararası hukukçular, kavramı normatif bir çatı haline getirerek mevcut ve gelecek nesiller arasında hakkaniyetin sağlanması, kaynakların rasyonel kullanımı, kaynakların hakkaniyetli kullanımı ve entegrasyon ilkesi gibi ilkeleri bünyesinde barındırabileceğini savunmuşlardır. Ancak sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası çevre anlaşmalarına yansımış hali göz önüne alındığında, hukukun yeknesak bir uygulamaya zemin hazırladığını söylemek zordur.

Çevre ve insan ikiliğinin yüksek düzeyde entegre edildiği rejimler göz önünde bulundurulduğunda sürdürülebilir kalkınma ilkesinin doğal olarak yetersiz kalan bir çatı olduğu söylenebilir.³³ Yahut konseptin uluslararası hukukta asgari bir standart sağlayamayacak kadar geniş bir konsept olduğu savunulabilir.³⁴ Başka bir açıdan bakıldığında, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin de entegrasyon sürecinde bir merhale olduğu ve günümüzdeki çevresel sorunlara hukuki çözümler bulmakta eksik kaldığı öne sürülebilir. Çevresel tahribatın boyutlarını anlamakta Uluslararası Çevre Hukuku'nun gelişmesine hizmet etmiş olsa da Rio standartlarında vurgulanan ekosistem bütünlüğünü ve sağlığını hedef alacak düzeyde bir normatif katkı sunamadığını söylemek mümkündür.

33 Cordonier Segger and Khalfan (n. 10) sayfa 106–7.

34 Felicity Deane, Evan Hamman and Anna Huggins, *Natural Capital, Agriculture and the Law* (EE 2022) sayfa 9.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Aruba Protocol Concerning Pollution from Land-Based Sources and Activities to The Convention for The Protection and Development of The Marine Environment of The Wider Caribbean Region, adopted 6 October 1999, came into force 13 August 2010.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD): Convention on Biological Diversity, 5 June 1992, 1760 UNTS 79.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC): United Nations Framework Convention on Climate Change, 9 May 1992, 31 ILM 849.

Cartagena Protocol on Biosafety, adopted 15 May 2000, came into force 11 September 2003, 39 ILM 1027.

Gabcikovo-Nagymoros Project (Hungary v. Slovakia), Judgment, ICJ Reports 1997.

Our Common Future: World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, 1987.

Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 'Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity: text and annexes' Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2000.

Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, UN Doc A/CONF/48/14/REV1.

UNECE Protocol on Water and Health to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, 29 EPL 200, adopted 17 June 1999, came into force 4 August 2005.

United Nations, *Rio Declaration on Environment and Development (Rio Declaration)*, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, A/CONF.151/26 (Vol. I).

İkincil Kaynaklar

SEGGER, M. Cordonier and Khalfan A. (Ed.) (2004). *Sustainable Development Law: Principles, Practices, and Prospects*. Oxford University Press.

DEANE F., Hamman E. and Huggins A. (2022). *Natural Capital, Agriculture and the Law*. Edward Elgar Publishing.

FRENCH D. and Kotze L. J. (Ed.) (2018). *Sustainable Development Goals: Law, Theory and Implementation*, Edward Elgar Publishing.

SANDS P. ve Peel J. (2018). *Principles of International Environmental Law* (4. baskı). Cambridge University Press.

SCHRIJVER N. (2008). *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*. Martinus Nijhoff Publishers.

VI UALES J. E. (Ed.) (2015). *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*. Oxford University Press.

The Protocol on Water and Health as a Strategy for Global Water Governance Integration, *International and Comparative Law Quarterly*, V/68, 2019.

Voigt C (ed) *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental law*, Cambridge University Press, 2013.

Webster's New World Dictionary and Thesaurus.